

DEN SISTE RESENÄREN

Torgny Sommelius reste landvägen till Ceylon och tillbaka igen, skrev tre böcker om resan: *Bort genom Asien*, *Blå Indien* och *Den märkvärdiga resan hem* (1957, 1958, 1959). Han skrev i en tid då reseskildringarna toppade bestsellerlistorna, men han var en annorlunda resenär, en särpräglad författare. Kritiken var blandad. Böckerna sålde inte. Han dog och glömdes bort.

Fast alla har inte glömt honom. Tomas Löfström har alltsedan sjuttioalet påmint om hans korta liv på jorden, i essäer och radioprogram, och nu föreligger en underbart välmatad biografi: *Den siste resenären* (Carlssons; 565 sid.). Allt tycks Löfström ha plockat fram. Han reser i författarens fotspår, talar med (nästan) alla som kände honom, läser böckerna ännu en gång, nu mera kritiskt än i den feberheta ungdomen, letar fram alla artiklarna Sommelius också hann skriva, försöker få grepp om den gäckande skugga som döljer sig bakom namnet. Det är oavbrutet spännande, lätt att fascineras. Tomas Löfström har den goda smaken att kliva åt sidan och låta festföremålet ta plats.

Kort resumé:

Född 1928 i Helsingborg. Fadern Ove Sommelius ägare av och konservativ chefredaktör på Helsingborgs Dagblad, tyskvänlig under större delen av kriget. Började skriva tidigt i samma tidning, reportageresor i Europa, 1953 en halvårslång resa i Jugoslavien som resulterade i boken *Jugoslavien u.p.a.* Den översattes till engelska, uppmärksammades internationellt. Engagerad i *Kvällsnytt* som *Helsingborgs Dagblad* startat, kvällstidning i "amerikansk" stil: stora foton, svarta rubriker, sensationer. 1955 började den långa resan österut, ensam i en specialinredd Volkswagenbuss: 20 månader, 20 länder. Efter den asiatiska trilogin – den längsta reseskildring som utgivits i Sverige, påpekar Löfström – fortsatt journalistik, reportageresor till varmare länder, en plan att ensam flyga jorden runt, filma resan. Den 5 januari 1963 en kort flygtur över Trinidad i sällskap med skådespelaren Erik Strandmark, planet fattade eld efter landning, exploderade. Torgny Sommelius avled på vägen till sjukhuset, 34 år gammal.

”Det fanns något i Torgnys sätt att skriva som slog an en särskild ton hos mig”, skriver Tomas Löfström om sitt första möte med författaren: ”stilen, språket, omvandlingen av intryck och upplevelser till berättelse och litteratur”. Men också, skriver han, ”sättet att resa, och se”. Torgny Sommeliuss är oförutsägbart, självupptagen, en febrig sökare. Resan handlar lika mycket om honom själv som om de människor han möter. Jämförd med de reseskildrare som kommer strax efter – Jan Myrdal, Sven Lindqvist, Folke Isaksson bland andra – är han en inåtvänd romantiker, jämförd med en äldre generation – Sten Bergman, Rolf Blomberg, Göran Schildt bland andra – förhåller han sig kritisk till västvärldens framfart, mer nyfiken solidarisk med de afghaner, balucher, indier han möter. Han kan säga en del dumheter – ”Men han var oriental. Honom kvittade det lika om pojken levde eller var död.” – men han låter inte folk bilda fond mot vilken författaren utför sina piruetter. Så här kan han också skriva:

Orienten har ingen anledning att vara tacksam för att den offerar sin egen självständighet för att hålla Amerika på fötter.

Så här sinnligt kan han skriva:

Det är kyligt utanför bilen. Jag begraver mig i sovsäcken. Fläktens gummivingar vilar, takluckan sluter tätt. Men när jag vaknar vid midnatt stiger kölden upp genom benen. Månen lyfter sin vita turban över plexiglasen. Jag sveper filtarna om mig, ett dammoln virvlar runt bilen.

Han kan fånga en scen:

Teet svalnar i glaset. Bilarna svalnar på vägen. Vägen försvinner bland bergen. Kamelernas röda täcken slocknar bortom bergen. Tehuset har bara ett bord och det haltar, bara sex stolar men de räcker. Två chaufförer bråkar om vilken lastbil som är bäst: Mercedes eller Scania Vabis. De lägger sina kepsar på bordet, snyter sig i händerna, torkar fingrarna på overallen. En örn driver upp ett moln där kamelerna försvunnit. Bortom kamelerna bär bergen snö på sina pucklar.

Kritikerna hakade upp sig på författarens självupptagenhet, hans romantiska läggning, bristen på förstudier. Man tyckte att han var ojämn i både tanke och stil.

Flåsig kvällstidningsprosa, tyckte någon. Löslig och osammanhängande, tyckte Artur Lundkvist. Beröm fick han dock, också av Artur Lundkvist: "Men ännu oftare är han klok och känslig, skriver livligt, med många bra synbilder." Den vasse Stig Ahlgren i Vecko-Journalen recenserade *Bort genom Asien* tillsammans med nya reseskildringar av Artur Lundkvist och Göran Schildt, skattade Sommelius högst: "Det är inte som självtänkare Sommelius imponerar utan som drömmare, vildhjärna, artist. Han är något så sällsynt som en elegisk äventyrare. Han är en älskvärd fågel."

Själv har jag fäst mig vid hans barnslighet. Visserligen egocentrisk men också vidöppen för omvärldens påverkan. Möjligtvis dåligt påläst, men han har ett mål för sin resa: att leta efter den människa som ännu inte slocknat i teveflimret och skvalmusiken, den människa som fortfarande vet hur lång en kilometer är. Med barnsligt allvar söker han sig fram, redovisar sin osäkerhet, prövar och ifrågasätter, inte minst sig själv. Han skriver med gott humör. Det blåser friskt om hans prosa. Det är roligt att läsa Torgny Sommelius. Han skriver en smula slängigt, nervöst och till synes nonchalant, med en alldeles egen ton som når i alla fall denne läsare. Han skriver om resan som äventyr och det smittar av sig på språket, blir till upplevelse för läsaren. Som den osannolike och därför högst verkliga Fernand Fournier-Aubry - Tomas Löfström har kollat - uttrycker det i *Bort genom Asien*:

"Jag lever bara för äventyret. Allt annat är Coca Cola."

Det är svårt att inte tänka på Jack Kerouac.

Torgny Sommelius har ögonen med sig. Han bär inte ideologins skygglappar. Hans skildring av hur ett barn misshandlas av sin mamma på en gata i Teheran kunde ha varit skriven av Stig Dagerman - "Människor stannar på gatan för att se på barnet som skriker och kvinnan fortsätter att slå sitt barn, hon slår med handflatan rakt in i barnets ansikte, tills de kommer fram till polisstationen som ligger på andra sidan gatan, i skuggan av arkeologimuseet" - vilket fick den svenske ambassadören i Iran att protestera i ett brev till utrikesminister Östen Undén (sedan reportaget publicerats i Vecko-Journalen): "Ingen av oss andra, som bott här i flera år, har upplevt något dylikt."

Han kommer till Herat i nordvästra hörnet av Afghanistan och upplever det där som vi alla före Sovjetunionens inmarsch fick vara med om:

Jag fattade inte vidden av min frihet, men jag utnyttjade den, insöp den. Här fanns inga bilar, inga fabriksskorstenar. Från basarerna steg klappret av hammare som dansade mot röda kittlar. Från basarernas steg doften av kryddor i sandgula säckar som lutade sig mot varandra. Det gick en skälvning inom mig. Äntligen tycktes jag ha funnit vad jag sökt. Orienten. Och på samma gång människor som inte var rädda att vara sig själva.

Men han observerar också ryssarnas ankomst, förstår att han kommit i sista minuten, att det snart är slut på det Afghanistan som lagt sig som bomull kring en irrande själ: "Vid infarten till staden hade ryssarna planterat en silvervit oljecistern och man hoppades att ryssarna skulle börja asfaltera gatorna här också." Han reser vidare söderut, anländer till Kandahar i en buss som behöver omvårdnad och söker upp Morrison & Knudsen, ett amerikanskt företag som ska få öknens att blomma – den kommer aldrig att blomma; resultatet blir till en skandal, en viktig orsak till det afghanska etablissemangets växande skepsis mot USA, intresset för Sovjetunionen – och Torgny Sommeliuss ser amerikanernas främlingskap i den värld som är Afghanistan. Hans skildring av detta möte, fyra sidor lång, är en elegant studie i imperialism genom en enda scen där han låter läsaren dra slutsatser. Han var ingen politiker, konstaterar Tomas Löfström, ingen agitator på vänsterkanten – "Han skrev utifrån sina intryck" – och lyckas på så sätt bättre än Jan Myrdal som reste där bara ett par år senare, skrev en fascinerande och betydelsefull bok, *Resa i Afghanistan*, men som viftar undan detta med ryssarnas tilltagande inflytande, berättar rätt klumpfotat om mötet med amerikanernas framfart och målar upp en rosenröd framtid för landet som ska stämma sämre än Torgny Sommeliuss: möjligtvis ett prov på vad Myrdal kallat falsk ideologi. "Jag tror inte på tänkande i trupp", skrev Sommeliuss i en tidig betraktelse i Helsingborgs Dagblad.

Personen Torgny Sommeliuss ska visa sig vara mer svårfångad än författaren. Arrogant är ett omdöme som återkommer. Stöddig och nonchalant, ohyfsad, bortskämd. Han besöker regissören Arne Sucksdorff som spelar in det som ska bli "En djungelsaga" i Indien, stannar i veckor, utnyttjar allt och alla. Han skriver till en

före detta flickvän och säger att hon ska vara glad över att hon fick vara tillsammans med honom, även om han brutit upp. Ulf Nilson, sedermera världsreporter på Expressen, möter Torgny Sommeliuss på Kvällsnytt och berättar om en ung man med stark känsla av sin egen betydelse, "en svår herre på många sätt, men min vän". Han ville vara både bohem och tycoon.

Till det yttre: en mager och kutryggig uppenbarelse med långa kliv och dålig kroppsordination, slarvig klädsel: fladdrande byxor, en brun mockajacka som hängde på sniskan mest hela tiden. Lite skitig, säger flera. Dålig hy. Rufsigt. Talade snabbt och lite sluddrigt. Flickorna hängde som klasar på honom.

"Han var på något vis rörande", säger en kvinnlig bekant många år senare. Han var intresserad av så mycket, nyfiken, intensiv i allt han tog sig för. Arbetsglad.

Naturligtvis rastlös: "Men varför skulle han alltid resa?" frågar en jugoslavisk bekant. "Varför slog han sej aldrig till ro?" Kunde också vara tillgiven. Karismatisk, säger filmaren Staffan Lamm som träffade honom i Helsingborg i slutet av femtiotalet, efter Asienresan. En man som svepte förbi och in där han kom, på något sätt huvudet högre än andra. Han var ju en överklasspojke. Han hade gjort den där märkvärdiga resan bort och hem igen. Och så hade han sin öppna vita MG som han raggade upp tjejer med, kunde fånga in dem längs vägkanten, gärna unga flickor, tonåringar, som han bjöd hem till huset i Hittarp med utsikt över Öresund. Fast han tycks ha föredragit kvinnor som samtalspartners, inte i sängen. Sexuella krav mäktade han inte med.

Återstår gör hans böcker. De håller att läsa, framför allt *Bort genom Asien* där upptäckarglädjen är som störst, hans visuella kraft som starkast. Förre förläggaren Jan-Erik Petterson påpekade under ett seminarium om Torgny Sommeliuss på Bokmässan i Göteborg härförleden att bara en enda bok av honom finns att uppbringa på de två antikvariska nätbutikerna, *Den märkvärdiga resan hem* som säljs för 685 kronor. Böcker av Sten Bergman och Rolf Blomberg går att hitta för en tjuga, Göran Schildt för ett par tjugor. Äntligen dags för en återutgivning? Bonniers gav en gång ut honom, men det är möjligt att det var på den tiden böckerna räknades.

Fotnot. Artikeln beställdes hösten 2012 av Svenska Dagbladets kulturredaktion för en understreckare. Boken lades också ut på en recensent. Miss av redaktionen. Recensionen hann före. Därför publicerad bara här.

ANDERS SUNDELIN